Τὸ ἄρθρον τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ Ἰωάννου Σβορώνου. Τὸ χειρόγραφον παρεδόθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν κατέπεσεν ἀπόπληκτος διὰ νὰ μὴ ἐγερθῇ πλέον. Δὲν ἐπρόφθασεν οὔτε τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια νὰ θεωρήσῃ, οὔτε νὰ προσθέσῃ, νὰ διορθώσῃ ἢ νὰ μεταβάλῃ τι εἰς ταῦτα πρὸ τῆς ἐκτυπώσεως. Τῆς θεωρήσεως τῶν δοκιμίων καὶ τῆς πρὸς τὸ χειρόγραφον ἀντιπαραβολῆς ἐπεμελήθη εὐλαβῶς ὁ ἐν τῷ Νομισματικῷ Μουσείῳ πιστὸς συνεργάτης τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς κ. Κωνσταντῖνος Κωνσταντόπουλος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ Διεύθυνσις τοῦ Ἡμερολογίου ἀπονέμει θερμὰς εὐχαριστίας.

ΕΙΚΟΝΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΝ

ΑΤΤΙΚΟΝ ΛΑΪΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ

(Μετὰ μιᾶς μεγάλης εἰκόνος)

Προσκληθεὶς φιλοφρόνως ὑπὸ τῆς φίλης Διευθύνσεως νὰ γράψω τι διὰ τὸ τόσον ὡραῖον, ἀληθῶς δ' ἐθνικόν, διδακτικὸν καὶ τερπνὸν ἅμα *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, ἐνόμισα ὅτι τὸ μᾶλλον ἁρμόζον ἐκ μέρους μου θέμα θὰ ἦτο ἀνακεφαλαίωσίς τις τῶν ὅσων ἐκτενῶς ἐδημοσίευσα κατὰ τὰ ἔτη 1899 καὶ 1900, γερμανιστὶ μὲν ἐν τῇ ἐμῇ *Διεθνεῖ Ἐφημερίδι τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας* (τόμος Β' 1899 σελὶς 21-78 μετὰ ἓξ πινάκων καὶ πολλῶν εἰκόνων), ἑλληνιστὶ δὲ ἐν τῇ *Ἁρμονίᾳ* τῶν Ἀθηνῶν (τόμος Α' 1900, τεῦχος 2ον σελ. 65-82 καὶ τεῦχος 3ον σελ. 137-163), ἑρμηνεύσας τὸ πρῶτον τότε τὸ μόνον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περισωθὲν μέχρις ἡμῶν εἰκονογεγραμμένον ἀττικὸν λαϊκὸν ἡμερολόγιον, ὅπερ καὶ ἄλλως καὶ ὡς ἀκραιφνῶς Ἀθηναϊκὸν

ἀνάγλυπτον μνημεῖον, δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ὁ ἀληθὴς καὶ μόνος, ἀπὸ τρισγερόντων ἤδη χρόνων, εὐγενὴς *τριτοπάτωρ* πρόγονος τοῦ νῦν ὑπὸ τοῦ κ. Γ'εωργίου Δροσίνη ἱδρυθέντος ἀθηναϊκοῦ *Ἡμερολογίου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*.

Τὸ ἀπὸ χιλιετηρίδος καὶ πλέον μέχρι τοῦ νῦν πασίγνωστον, ὡς κρανερῶς καὶ εὐλαβῶς εἰς τὸ ἱερώτερον κέντρον τῆς πόλεως ἡμῶν εἰς κοινὴν θέαν ἐκτεθειμένον, ἀνάγλυπτον μαρμάρινον μνημεῖον τοῦτο, περιέσωσαν ἡμῖν σχεδὸν σῶον οἱ — ἀντιθέτως πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν μισελλήνων καλογήρων πλασθεῖσαν συκοφαντίαν,—πᾶν ἄλλο ἢ τὰ εἰδωλολατρικὰ καλλίτεχνα μνημεῖα τῶν ἐνδόξων ἐθνικῶν προγόνων αὐτῶν μισοῦντες καὶ καταστρέφοντες Ἕλληνες χριστιανοὶ ἱερεῖς τῶν Ἀθηνῶν, εὐλαβῶς καὶ μετὰ τιμῆς ἐντειχίσαντες καὶ ἀναστυλώσαντες ἐπ'αὐτῆς τῆς προσόψεως τοῦ παρὰ τὴν νῦν Μητρόπολιν περικαλλοῦς βυζαντινοῦ ναοῦ *Παναγίας τῆς Γοργοεπηκόου* (νῦν Ἁγίου Ἐλευθερίου) ἀρχαίας μητροπόλεως αὐτῶν.

Ὁ ναΐσκος οὗτος, μαρμάρινος ἐξ ὁλοκλήρου, φαίνεται ὢν κτίσμα οἰκεῖον Εἰρήνῃ τῇ Ἀθηναίᾳ, αὐγούστῃ τοῦ Βυζαντίου (775-802 μ. Χ.), ἀνῆκον δὲ εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἐν ἔτει 787 μ. Χ. ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων χρόνους, καὶ κτισθέν, πιθανῶς, ὡς *εὐκτήριος οἶκος* τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκούντων καὶ εἰς πρωτοσπαθαρίους προαχθέντων παρὰ Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας συγγενῶν αὐτῆς τῶν *Σαρανταπήχων* καλουμένων. Ἀποτελεῖ δὲ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ ὁ θαυμάσιος ναΐσκος οὗτος, τὸ τρανώτερον δεῖγμα τῆς πρὸς τὰ ἐθνικὰ μνημεῖα συμπαθείας καὶ τιμῆς τῶν τότε Ἀθηναίων χριστιανῶν ὡς ἐξ ὁλοκλήρου οἰκοδομηθεὶς διὰ μελῶν ἀρχαίων, κατὰ προτίμησιν γλυπτῶν, ἐθνικῶν μνημείων πάσης ἐποχῆς, εὐλαβῶς περισυλλεχθέντων καὶ ἐντειχισθέντων καὶ μόνον διὰ σποραδικῆς ἐπ' αὐτῶν ἐγχαράξεως σταυρῶν υἱοθετηθέντων καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ νέου θρησκεύματος τεθέντων.

Εἶναι δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνάγλυπτον μνημεῖον μακρὰ καὶ εἴπερ τις καὶ ἄλλη *ὀνόματι καὶ πράγματι* ζωφόρος, ἤτοι πίναξ φέρων τὰς διαδοχικὰς εἰκόνας τοῦ ἀστρονομικοῦ *ζῳδιακοῦ κύκλου* καὶ ἄλλων ἀστρονομικῶν καὶ καιρικῶν προσωποποιήσεων, ληφθεὶς πιθανῶς ἐκ τῶν ἐρειπίων ἀρχαίων Ἀλεξανδρινῶν χρόνων ναοῦ τοῦ Σεράπιδος καὶ τῆς Ἴσιδος κειμένου ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ ἔνθα καὶ ἡ παραπλεύρως τοῦ ναΐσκου ἱδρυμένη νῦν Μητρόπολις ἧς κατὰ τὴν θεμελίωσιν εὑρέθη ἐπιγραφὴ λατρείαν Σεράπιδος καὶ Ἴσιδος μαρτυροῦσα (CIA. III, 923 Πδλ. καὶ II, 1612) καὶ δεῖ πιθανῶς ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (I, 18, 14) ἀναφερομένῳ ὡς κάτω τοῦ Πρυτανείου κειμένῳ *ἱερῷ τοῦ Σεράπιδος* τοῦ μετὰ τῆς Ἴσιδος ἐπίσης δὲ καὶ ἄλλως οἰκείως ἔχοντος πρὸς τὸν ζῳδιακὸν κύκλον[1].

Ἀπετελεῖτο δ' ἀρχικῶς ἡ ζωφόρος ἡμῶν αὕτη ἐκ δύο πλακῶν ἢ μᾶλλον μιᾶς ὕψους 0,53 καὶ μήκους 5,74 θρανσθείσης περὶ τὸ μέσον καὶ ὑποστάσης μέχρι τοῦ νῦν τὰς ἑξῆς βλάβας:

1 Hitzeg-Blummer, Paus. — Εὐστρατιάδου, χειρόγραφ.

1ον. Μέρος τοῦ κέντρου τῆς πλακὸς ἀποτελοῦν περίπου τὰ 2/12 τοῦ ὅλου μήκους αὐτῆς καὶ περιέχον τὰς ὑπ' ἀρι0. 18-25 μορφάς, ἀπωλέσθη θραυσθὲν εἴτε κατὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ ἀρχικοῦ ἐθνικοῦ ναοῦ, εἴτε κατὰ τὴν νέαν αὐτοῦ χρησιμοποίησιν, ὅτε καὶ θὰ ἀπερρίφθη τὸ θραυσθὲν τοῦτο μέρος, τοσοῦτον μᾶλλον ὅσον ἡ πρόσοψις τοῦ νέου ναοῦ εἶναι κατὰ ἴσον τοῦ ἀπωλεσθέντος τεμαχίου μέρος βραχυτέρα. Εὐτυχῶς ἡ ἀπώλεια αὕτη, ἂν καὶ πρόκειται περὶ γλυπτοῦ μνημείου, δὲν εἶναι δυσαναπλήρωτος, διότι ἡ φύσις τῆς ὅλης εἰκόνος καὶ μιᾶς ἑκάστης τῶν μορφῶν αὐτῆς εἶναι τοιαύτη ὥστε, ὡς θὰ ἴδωμεν, δυνάμεθα νὰ ἀναπαραστήσωμεν πέντε τουλάχιστον τῶν ἑπτὰ ἢ τὸ πολύ, ὀκτὼ ἀπωλεσθεισῶν καὶ ἐξ ἄλλων ὁμογενῶν μνημείων γνωστῶν ἡμῖν μορφῶν (Ὑδροχόον, Ἔαρ, Ἀνθεστηριῶνα, Ἰχθύας, Ἐλαφηβολιῶνα) μετὰ τῆς αὐτῆς βεβαιότητος μεθ' ἧς ἀποκαθιστῶσι νῦν οἱ ἐπιγραφικοὶ ἀπωλεσθέντας στίχους κλασσικῶν ἐπιγραφικῶν ἐπισήμων κειμένων στερεοτύπου περιεχομένου καὶ στοιχηδὸν γεγραμμένων.

2ον. Αἱ δύο περισωθεῖσαι ἡμῖν μακραὶ πλάκες ἐνετοιχίσθησαν πρωθυστέρως ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ναΐσκου Παναγίας τῆς Γοργοεπηκόου ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ ἀρχιτέκτονος ὡς ἀγνοοῦντος προφανῶς τὴν ἀστρονομικὴν συνέχειαν τῶν ἐπ' αὐτῶν εἰκόνων ἢ μᾶλλον ὡς μὴ ἐνδιαφερομένου πλέον δι' αὐτήν.

3ον. Εἰς τρία εἰς ἴσην ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν εὑρισκόμενα μέρη τῆς πρώτης τεθείσης κατὰ τὴν νέαν ἐντοίχισιν πλακὸς ἐπανελήφθησαν τότε, μὴ συνεχιοθέντες καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας τεθείσης πλακός, τρεῖς σταυροὶ ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἠφάνισαν, κατὰ τὸ πλεῖστον, ὁ μὲν τὸ ζῴδιον τοῦ *Ταύρου* (31), ὁ δὲ τὴν μοναδικὴν μέχρι τοῦδε εἰκόνα τῆς ἐπὶ τροχῶν κατὰ ξηρὰν σειρομένης *ἱερᾶς τριήρεως* τοῦ καιροῦ τῆς μεγάλης τελετῆς τῶν Παναθηναίων (40).

* * *

Τὸ ὅλον μνημεῖον ἀποτελεῖ συμφώνως πρὸς τὴν ἐμὴν ἑρμηνείαν θαυμάσιον πρακτικῆς χρήσεως, δι' εἰκόνων μόνον γεγραμμένον, ἐτήσιον σταθερὸν ἡμερολόγιον, δυνάμενον ν' ἀναγνωσθῇ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐντελῶς ἀγραμμάτων θεατῶν, γενόμενον πρὸς ὁδηγίαν αὐτῶν καὶ γνῶσιν τῆς ἐνάρξεως καὶ διαρκείας πρῶτον μὲν ἑκάστης τῶν πέντε μεγάλων *ὡρῶν* τοῦ ἔτους, δεύτερον δὲ ἑκάστου τῶν δώδεκα ἀττικῶν *μηνῶν* καὶ τρίτον, τῶν ἐνί ἑκάστῳ μηνὶ κατ' ἐξοχὴν *καιρῶν* πρὸς τὰς σπουδαιοτέρας πάσης φύσεως ἀσχολίας τοῦ *καθ'* ἡμέραν βίου. Εἶναι δὲ τοσοῦτον μᾶλλον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν τὸ μνημεῖον τοῦτο ὅσον φαίνεται — ἐκ τῶν ἀπὸ μακροῦ ἤδη καθιερωμένων στερεοτύπων μορφῶν, ὧν ποιεῖται χρῆσιν, καὶ τῆς λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς χώρου, μάλιστα κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας, παραλείψεως πολλῶν τῶν *καιρῶν* — ἀντίγραφον ἢ ἀπομίμησις ἑτέρου πολὺ παλαιοτέρου ἀττικοῦ, ὁμοίας φύσεως, μνημείου τῶν κλασσικῶν χρόνων, πιθανῶς χρησιμεύσαντος ὡς *ζῳοφόρου* ἢ *παραπήγματος* τῆς

περικλείων χρόνων ἀστρονομικῆς Μετωνείου *Θόλου* τῶν Ἀθηνῶν[1].

Ὡς ἦτο ἐπόμενον αἱ ἀπὸ χιλίων ἐτῶν εἰς κοινὴν θέαν ἐκτεθειμέναι περίεργοι εἰκόνες αὗται ἐπέσυρον τὴν προσοχήν, ἔρευναν καὶ μελέτην παντὸς θεατοῦ, μάλιστα δὲ τῶν ξένων περιηγητῶν καὶ ἀρχαιολόγων. Πάντες σχεδὸν οὗτοι εὐκόλως ἀνεγνώρισαν ὡς ἐκ τῆς ἐν τῷ μνημείῳ παρουσίας δέκα ἐκ τῶν δώδεκα πασιγνώστων μορφῶν τῶν ζῳδίων τοῦ ἀστρονομικοῦ κύκλου ὅτι πρόκειται περὶ ἀστρονομικοῦ μνημείου καὶ δὴ *ἡμερολογίου* ἢ *καλενδαρίου*· ἀλλ' ἡ ἑρμηνεία καὶ τὸ ὄνομα μιᾶς ἑκάστης τῶν ὑπολειπομένων τριάκοντα καὶ ἐννέα μορφῶν ἐγένετο ἀφορμὴ λαβυρίνθου γνωμῶν, ἀσυμφωνιῶν καὶ συστημάτων ἑρμηνείας, ὧν τῶν κυριωτέρων ἀπὸ τοῦ 1865 μέχρι τοῦ 1899, σαφῆ σύνοψιν ἐδημοσίευσα ὑπὸ τοὺς μεγάλους πίνακας τῆς ἤδη μνημονευθείσης γερμανιστὶ γεγραμμένης πρώτης μελέτης μου, δι' ἧς τὸ πρῶτον, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν σοφῶν, ἐπετεύχθη τότε ἡ πλήρης ἑρμηνεία τοῦ ὅλου καὶ τῶν καθ' ἕκαστον, ἐκφρασθεισῶν ἀμφιβολιῶν ἔκτοτε διά τινα μόνον τῶν ὑπ' ἐμοῦ ὡς προσωποποιήσεων *τῶν καιρῶν* καὶ οὐχὶ ὡς τοιούτων *τῶν ἑορτῶν* ἑρμηνευθεισῶν μορφῶν κατὰ τὴν μέχρις ἐμοῦ κρατοῦσαν γνώμην τῶν κρατίστων τῶν ἑρμηνευτῶν[2] βλεπόντων ἐν τῷ μνημείῳ ἡμῶν *ἑορτολόγιον* (Festkalender) καὶ οὐχὶ καιρικὸν ἡμερολόγιον.

Ἰδοὺ νῦν, ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ ἀναγεγραμμένη ἡ ἑρμηνεία ἡμῶν αὕτη συμπυσσομένη καὶ ὑπὸ σμίκρυνσιν τῶν ὑπ' ἐμοῦ τὸ πρῶτον διὰ τῆς γραφίδος τοῦ ἐξόχου καλλιτέχνου E. Gillieron, δημοσιευθεισῶν εἰκόνων τοῦ μνημείου, ἀποτελουμένων ἐκ τῶν δύο σῳζομένων μεγάλων πλακῶν καὶ τοῦ ὑπ' ἐμοῦ συμπληρωθέντος μικροῦ τμήματος αὐτῶν. Ἐπωφελοῦμαι τῆς εὐκαιρίας ἵνα ἀντικρούσω καὶ τὰς ἔκτοτε περί τινων μορφῶν ἐκφρασθείσας ἀμφιβολίας ἢ ἀντιρρήσεις διαπρεπεστάτου ξένου σοφοῦ μὴ δυνηθέντος ν' ἀπαλλάξῃ ἐντελῶς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ τῆς μέχρις ἐσχάτων ἐπικρατησάσης καὶ ὑπ' ἐμοῦ πολεμηθείσης γνώμης ὅτι πρόκειται περὶ *ἑορτολογίου* καὶ οὐχὶ *ἡμερολογίου*.

Α. Τὸ ὅλον διαιρεῖται εἰς 12 ἰσάριθμα πρὸς τοὺς ἀττικοὺς μῆνας μέρη, ὧν ἑκάστου τὸ *τέρμα* δηλοῦται διὰ τοῦ ἑνὶ ἑκάστῳ τῶν μηνῶν ἀνήκοντος ἀστρονομικοῦ *ζῳδίου* τοῦ *ζῳδιακοῦ κύκλου* (ἀριθ. 5 Σκορπιός, 10 Τοξότης, 14 Αἰγόκερως, 18 Ὑδροχόος, 24 Ἰχθῦες, 28 Κριός, 31 Ταῦρος, 34 Διόσκουροι, 37 Καρκῖνος, 42 Λέων, 46 Παρθένος, 49 Χηλαί). Αἱ μορφαὶ αὗται εὐχερῶς ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ πάντων ὡς αἱ τοῦ ζῳδιακοῦ κύκλου πλὴν τῶν δύο μόνον τελευταίων Παρθένου καὶ Χηλῶν ὧν ἡ ταύτισις ὀφείλεται εἰς ἐμέ.

Β. *Ἐν τῇ ἀρχῇ* ἑνὸς τῶν δώδεκα τούτων τμημάτων εὕρηται εἰκὼν ὄντος ἀνδρὸς ἐνδεδυμένου συμφώνως πρὸς τὴν θερμοκρασίαν

1 Τὴν περὶ τούτου γνώμην μου ἰδὲ ἐν τῇ νέᾳ μελέτῃ μου La Tholos d'Athènes. Numismatische Zeitschrift τῆς Βιέννης, (1922).

2 Ἰδὲ κυρίως C. Robert ἐν τοῖς Gottischen gelehrten Anzeigen 1894 No 7 σελ. 545-549.

τοῦ μηνὸς οὗ ἐν ἀρχῇ εὕρηται. Περὶ τῶν αἰνιγματικῶν καὶ μυριοτρόπως ἑρμηνευθεισῶν μορφῶν τούτων κατέδειξα ὅτι εἶναι αἱ *προσωποποιήσεις* τῶν 12 μηνῶν τοῦ ἔτους, συμφώνως πρὸς τὸ ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ραμσῆ (ἀρχαὶ 13ου π. Χ. αἰῶνος) μέχρις ἡμῶν ἰσχύον σύστημα τῶν τοιούτων διὰ χαρακτηριστικῶν μορφῶν προσωποποιήσεων τῶν μηνῶν. Οὕτως αἱ δώδεκα αὗται μορφαὶ εἶναι αἱ ἑξῆς: ἀριθ. 1 Πυανοψιών, 7 Μαιμακτηριών, 11 Ποσειδεών, 15 Γαμηλιών, 20 Ἀνθεστηριών, 25 Ἐλαφηβολιών, 29 Μουνιχιών, 33 Θαργηλιών, 35 Σκιροφοριών, 38 Ἑκατομβαιών, 44 Μεταγειτνιών, 47 Βοηδρομιών. Ἡ ἑρμηνεία μου αὕτη ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ πάντων.

Γ. Τὰ δώδεκα ταῦτα τμήματα τῶν μηνῶν, τὰ ἀρχόμενα διὰ τῆς εἰκόνος προσωποποιούσης τὸν μῆνα καὶ λήγοντα διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ ζῳδίου ἑκάστου τῶν μηνῶν περιλαμβάνουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἕκαστον μίαν, δύο ἢ καὶ τρεῖς ἄλλας μορφὰς προσωποποιούσας, κατ' ἐμέ, τοὺς ἐπισημοτέρους κατ' ἐξοχὴν *καιρούς* τῶν γνωστοτέρων, παντὸς γένους, ἀσχολιῶν τῶν θνητῶν, ἤτοι χρονικὸν ἄθροισμα τῶν ἡμερῶν τοῦ μηνὸς καθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι τῶν χρόνων τοῦ μνημείου τούτου ἔδει νὰ ἐπιδοθῶσιν, ἕνεκα φυσικῶν ἢ θρησκευτικῶν λόγων, εἰς τὰς ἐν λόγῳ καθ' ἕκαστον ἔτος ἀσχολίας ἢ ἑορτάς. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ εἷς μόνον μὴν ὁ Θαργηλιὼν ἑνῷ συντόμως χάριν αὐτοῦ τὸ ζῴδιον τῶν Διοσκούρων (ἀριθ. 34), γνωστῶν καὶ ὡς κατ' ἐξοχὴν προστατῶν τῆς ναυσιπλοΐας, ἐχρησιμοποιήθη πρὸς δήλωσιν καὶ τοῦ ἐν τῷ μηνὶ τούτῳ κατ' ἐξοχὴν καιροῦ τῆς ἐνάρξεως τῆς ναυσιπλοΐας.

Περὶ τῆς ἑρμηνείας μιᾶς ἑκάστης τῶν τοὺς καιροὺς προσωποποιουσῶν μορφῶν τούτων γράφω λεπτομερέστερον κατωτέρω.

Δ. Οἱ δώδεκα οὗτοι *Μῆνες* μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς *Καιρῶν* καὶ τῶν εἰς τὸ τέλος ἑνὸς ἑκάστου *Ζῳδίων* διαιροῦνται εἰς πέντε εὑρύτερα τμήματα δηλοῦντα τὰς πέντε *Ὥρας* τοῦ ἀττικοῦ ἔτους ἀρχομένου ἀπὸ τοῦ *Μετοπώρου* περιλαμβάνοντος δ' ἕνα μόνον μῆνα τὸν Πυανοψιῶνα ἤτοι Ὀκτώβριον (ἀριθ. 1-5). Ἀκολουθοῦσιν ὁ *Χειμὼν* ἀποτελούμενος ἐκ τριῶν μηνῶν Μαιμακτηριῶνος, Ποσειδεῶνος καὶ Γαμηλιῶνος, ἤτοι Νοεμβρίου, Δεκεμβρίου καὶ Ἰανουαρίου-Φεβρουαρίου (ἀριθ. 6-18), τὸ *Ἔαρ* περιέχον τρεῖς ἐπίσης μῆνας τὸν Ἀνθεστηριῶνα, Ἐλαφηβολιῶνα καὶ Μουνιχιῶνα, ἤτοι Φεβρουάριον, Μάρτιον καὶ Ἀπρίλιον (ἀριθ. 19-31), ὁ *Θέριτος*, ἤτοι τὸ θέρος, περιέχον ἐπίσης τρεῖς μῆνας, τὸν Θαργηλιῶνα, Σκιροφοριῶνα καὶ Ἑκατομβαιῶνα ἤτοι Μάϊον, Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον (ἀριθ. 32-42) καὶ τέλος ἡ *Ὀπώρα* περιέχουσα δύο μόνον μῆνας, τὸν Μεταγειτνιῶνα καὶ Βοηδρομιῶνα, ἤτοι Αὔγουστον καὶ Σεπτέμβριον (ἀριθ. 43-49).

Δηλοῦνται δὲ ἐπὶ τῆς ζῳφόρου ἡμῶν αἱ πέντε αὗται ὧραι τοῦ ἔτους διὰ πέντε μορφῶν σαφῶς δηλουσῶν τὸ γένος καὶ τὴν φύσιν μιᾶς ἑκάστης αὐτῶν καὶ προτασσομένων ἀμέσως τῆς μορφῆς τῆς προσωποποιούσης τὸν πρῶτον μῆνα ἑκάστου τῶν πέντε τούτων τμημάτων τοῦ ἔτους. Μόνον διὰ τὸ ἐν ἀρχῇ Μετόπωρον, τὸ κατ' ἐξαίρεσιν ἕνα μόνον μῆνα περιλαμβάνον, ἡ προσωποποιοῦσα αὐτὸ μορφὴ

παιδίου ἐτέθη κατ' ἐξαίρεσιν (ἴδε κατωτέρω) μετὰ τὴν μορφὴν τοῦ μηνὸς καὶ δὴ ἀμέσως πρὸ τῶν δύο *καιρῶν* τοῦ Τρυγήτου καὶ τῆς Συγκομιδῆς (Φερούσης), τοῦτο δὲ διότι ἐξ αὐτῶν καὶ μόνον ἀποτελεῖται ὅ τε μὴν καὶ τὸ μετόπωρον ὅλον.

Εἶναι δὲ αἱ μορφαὶ αὗται τῶν ὡρῶν, τὸ ***Μετόπωρον*** (ἀριθ. 2), ὁ ***Χειμὼν*** (6), τὸ ***Ἔαρ*** (19), ὁ ***Θέριτος*** (32) καὶ ἡ ***Ὀπώρα*** (43).

Ἡ μικρᾶς διαρκείας ὥρα τοῦ κρυεροῦ ἤδη ***Μετοπώρου*** προσωποποιεῖται διὰ παιδίου ἐνδεδυμένου δι' ἱματίου ἐπαρκοῦς κατὰ τοῦ ἀρχομένου ἤδη ψύχους τοῦ Ὀκτωβρίου καὶ φέροντος κλάδον ἀφ' οὗ κρέμανται ὄψιμοι καρποὶ (ροιαί, ἴδε κατωτέρω) τῆς μετὰ τὴν ὥραν ὀπώρας συγκομιδῆς τῶν ὀψίμων καρπῶν. Τῶν καρπῶν τούτων εὐδιάκριτοι εἶναι αἱ ἀκριβῶς κατὰ τὸν μῆνα ἰοῦτον (Ὀκτώβριον) δρεπόμεναι καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις μέχρι τοῦ χειμῶνος ἀναρτώμεναι ροιαὶ ἢ σίδαι (ρόδια). Τὸν ***Χειμῶνα*** προσωποποιεῖ μορφὴ ἀνδρὸς πρεσβύτου πωγονοφόρου βαρέως ἐνδεδυμένου κατὰ τοῦ ψύχους καὶ μετὰ δυσκολίας βαδίζοντος ἐναντίον τοῦ πνέοντος σφοδροῦ παγεροῦ ἀνέμου τῶν χειμερινῶν μηνῶν. Τὴν ἀπωλεσθεῖσαν μορφὴν τοῦ ***Ἔαρος*** ἀνεπλήρωσα διὰ τῆς καὶ ἐξ ἄλλων στερεοτύπων παραστάσεων τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους εἰκόνος παιδίου φέροντος ἐπὶ κεφαλῆς κάνιστρον ἀνθέων. Τὸν ***Θέριτον*** ἢ Θέρος προσωποποιεῖ μορφὴ γυμνοῦ ἕνεκα τοῦ σφοδροῦ καύσωνος Θεριστοῦ, τῇ μὲν δεξιᾷ ὑψοῦντος τὸ δρέπανον τῇ δὲ ἀριστερᾷ φέροντος δέσμην ἄρτι θερισθέντων στάχυων. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σχῆμα καὶ ἐν ἀπαραλλάκτῳ στάσει, ἂν καὶ ἐν ἡλικίᾳ παιδίου, εἰκονίζουσι τὴν ὥραν τοῦ Θέρους τὰ ὡραῖα μεγάλα νομίσματα τοῦ Οὐήρου, τοῦ Κομμόδου καὶ τῆς Μαρκίας τὰ εἰκονίζοντα τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ρωμαϊκοῦ ἔτους μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς TEMPORUM FELICITAS[1]. Ὑπὸ παρόμοιον δὲ σχῆμα εἰκονίζουσι τὸν Θέριτον τὰ ἑλληνικὰ Ἀλεξανδρινὰ νομίσματα[2]. Τέλος τὴν ***Ὀπώραν*** προσωποποιεῖ Θεὰ πτερωτὴ φέρουσα δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἀθαθὲς κάνιστρον πλῆρες ὀπωρῶν. Αἱ πτέρυγες, ὡς ἡ ὥρα αὕτη φέρει ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τέσσαρας ἄλλας προσωποποιήσεις τῶν ὡρῶν τῆς ζῳφόρου ἡμῶν, ἐξηγοῦνται κάλλιστα ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι μετὰ τῆς ὀπώρας ἤρχοντο καὶ οἱ τόσον εὐνοϊκοὶ πρὸς τὴν ὡρίμανσιν τῶν καρπῶν πτερωτοὶ ***ἐτησίαι ἄνεμοι***, ὧν σύμβολον ὡς γνωστὸν καὶ ὁ ἀκριβῶς παρὰ τὴν ὀπώραν ἡμῶν εἰκονιζόμενος ***κύων Σείριος*** (ἀρ. 42).

Ἐντελῶς νέον εἶναι διὰ τὴν Ἀττικὴν ὅτι τὸ ἡμερολόγιον ἡμῶν δὲν ἄρχεται, ὡς τὸ σύνηθες ἀθηναϊκὸν ἔτος, ἀπὸ τοῦ μηνὸς τῶν Θεσμοφοριῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου, ἀλλ', ὡς τὸ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας καὶ τὸ Μακεδονικόν, ἀπὸ τῆς φθινοπωρινῆς ἰσονυκτίας. Ὁ λόγος τῆς διαφορᾶς αὐτῆς δέον ἴσως νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ εἰς τὴν Ἀττικὴν παραδοχῇ τῆς ξενικῆς λατρείας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ναοῦ, οὗ ἐκόσμει ἀρχικῶς τὴν πρόσοψιν ἡ ζῳφόρος αὕτη. Πρὸς τοῦτο ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ

1 Fröhner, Les médaillons de l'Empire romain C. III. Σβορῶνος Ε. ἀ.
2 Σβορῶνος Ε. ἀ. εἰκ.

μελετηθῶσι ὑπὸ εἰδικοῦ αἱ διάφοροι ἀστρονομικαὶ τροποποιήσεις τοῦ ἡμερολογίου αἱ ἐν τῇ Ἀττικῇ διαδεχθεῖσαι τὰς περιφήμους καλενδαρικὰς μελέτας καὶ ἐφαρμογὰς τοῦ Μέτωνος.

Ὁ παντὸς ἄλλου εὐμενέστερον κρίνας ἅμα τῇ δημοσιεύσει αὐτῶν τὰς ἐν λόγῳ ἑρμηνείας μου διαπρεπέστατος, νῦν πρὸ ἔτους θανών, γερμανὸς διδάσκαλος μου καὶ καθηγητὴς τῶν Πανεπιστημίων Βερολίνου καὶ Χάλης Carl Robert, ὁ τὸ ὅλον τῆς ἐργασίας μου ἐκείνης χαιρετίσας «*ὡς ὅλως ρωμαλέαν πρόοδον ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς ἐν λόγῳ ζῳφόρου*» (einen ganz gewaltigen Fortschritt in der Exegese des Frièses), «*ἧς πλεῖσται τῶν μορφῶν ἐνέπαιζον μέχρι τοῦδε πᾶσαν πιθανὴν ἑρμηνείαν*» (die bisher jeder plausiblen Interpretation spotteten), παρεδέχθη μὲν ὅτι ὀρθῶς καὶ ὁριστικῶς ἡρμήνευσα τὰς δώδεκα μορφὰς τῶν μηνῶν, ὡς καὶ τὰς τέσσαρας τῶν πέντε ὡρῶν (περὶ τοῦ Μετοπώρου ἴδε κατωτέρω) καὶ τὰς μέχρι τοῦδε ἀνερμηνεύτους μορφὰς τῶν ζῳδίων τῶν *Χηλῶν* καὶ τῆς *Παρθένου*, ἐνόμισεν ὅμως ὅτι ἐσφαλμένην ὁδὸν ἔταμον ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν λοιπῶν μορφῶν ὡς *Καιρῶν*, παραγνωρίσας ὅτι «ἐν τῇ δικαίᾳ διὰ τὰ ἐπιτευχθέντα χαρᾷ μου» τὰς ὀρθὰς ἑρμηνείας, ἃς οἱ πρὸ ἐμοῦ σοφοί, καὶ μάλιστα οἱ γερμανοὶ συμπατριῶται αὐτοῦ εἶχον ἤδη δώσῃ ἐξηγήσαντες αὐτὰς ὡς δηλωτικὰς τῶν ἐν ἑκάστῳ μηνὶ ἀττικῶν *ἑορτῶν* καὶ οὐχὶ *καιρῶν*, διότι καὶ κατὰ τὸν C. Robert περὶ θρησκευτικοῦ *ἑορτολογικοῦ ἡμερολογίου* (Festkalender, Calendrier liturgique) μᾶλλον πρόκειται, παρὰ περὶ χρονολογικοῦ καιροσκοπικοῦ τοιούτου. Τὸ μέγα κῦρος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ προσφιλοῦς μοι τούτου διδασκάλου, τοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ διὰ ρητῶν ἐπιχειρημάτων καὶ οὐχὶ συνήθων ἀοριστολογιῶν ἢ τοῦ συνήθους *αὐτὸς ἔφα* ζητήσαντος ν' ἀποδείξῃ ὅτι πλανῶμαι ἐν τῷ τμήματι τούτῳ τῆς ἐργασίας μου, μοὶ ἐπιβάλλει νῦν, ὅτε τὸ πρῶτον ἐκ νέου μοὶ δίδεται εὐκαιρία πρὸς νέαν μελέτην τοῦ μνημείου, νὰ ἐξετάσω ἐπισταμένως τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐμά. Ἂν δὲν τὸ ἔπραξα μέχρι τοῦδε αἴτια εἶναι ἡ ἔλλειψις χρόνου καὶ εὐκαιρίας πρὸς δὲ ὅτι ἀρκεσθεὶς εἰς τὰ ἐπιτευχθέντα ἐφρόνουν ὅτι ἦρκει ἡ σύγκρισις τῶν ἐμῶν ἑρμηνειῶν πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ σοφοῦ διδασκάλου μου ἀντιπροταθείσας, ἵνα διδάξωσι περὶ τοῦ ὀρθοῦ πάντα νέον μελετητὴν τῶν κατὰ τὸν Robert ὑποληφθέντων ἔτι προβλημάτων.

*
* *

Ἡ καὶ ὑπὸ τοῦ Robert ἐνθουσιωδῶς παραδεκτὴ γενομένη γνώμη μου ὅτι 28 τοὐλάχιστον τῶν 49 μορφῶν τοῦ μνημείου ἡμῶν εἶναι δηλωτικαὶ *χρονικῶν τμημάτων* τοῦ ἀττικοῦ ἔτους (ὡρῶν, μηνῶν καὶ ζῳδίων) ἐνδεικνύει, νομίζω, *ἐκ τῶν προτέρων* ὡς πιθανωτέραν τὴν γνώμην μου ὅτι καὶ αἱ λοιπαὶ ἀμφιβόλου ἑρμηνείας μορφαὶ δέον νὰ ἑρμηνευθῶσιν ὁμοίως ὡς προσωποποιήσεις δηλωτικαὶ *χρονικῶν τμημάτων* τοῦ ἔτους, ἤτοι *καιρῶν* καὶ οὐχὶ ὡς εἰκόνες *ἑορτῶν* δη-

λούμεναι διὰ τῶν μορφῶν τῶν λατρευομένων θεῶν, τῶν ἱερέων καὶ ἱερειῶν αὐτῶν, τῶν τελετῶν καὶ παραδόσεων μύθων, ἃς ἴσως ἐξελέξατο ἄνευ συστήματος τινος ὁμογενοῦς μόνη ἡ ἀχαλίνωτος αὐθαιρεσία (wilden) καὶ ὄρεξις τοῦ ποιήσαντος τὸ ἔργον καλλιτέχνου καὶ οὐχὶ τοῦ συνθέσαντος αὐτὸ ἀστρονόμου ἢ τῶν διὰ τὸν ναὸν ὃν ἐκόσμουν παραγγειλάντων αὐτὸ ἱερέων, ὡς διὰ τὰς πλείστας ἐξ αὐτῶν καὶ ἄλλοι, ὡς αὐτὸς ὁ Robert ὑπεστήριξαν[1].

Θὰ ἦτο μακρὸν νὰ ἐξετάσω ἐνταῦθα ἐκ νέου μίαν πρὸς μίαν πάσας τὰς ἐν λόγῳ μορφάς, τῶν καιρῶν τοῦ ἡμερολογίου ἡμῶν. Ἀρκεῖ ὅμως νομίζω, νὰ λάβωμεν ὡς παράδειγμα πρὸς σύγκρισιν τῆς ἀξίας τῶν ἀντιθέτων γνωμῶν τινὰς τῶν χαρακτηριστικωτέρων τῶν ἐν λόγῳ μορφῶν καὶ δὴ τὰς πληρούσας τὸν Μαιμακτηριῶνα, πρῶτον μῆνα τοῦ χειμῶνος, σαφεστάτας εἰκόνας τοῦ *Ἀροτριῶντος* καὶ τοῦ *Σπορέως*· ἃς οἱ μὲν ἀρχαιότεροι τῶν ἑρμηνευτῶν ἐθεώρησαν ὡς τὸν Βουζύγην (διατί ὄχι Ἀκάδημον;)[1] ἀροτριῶντα καὶ σπείροντα, ὁ δὲ Robert ὡς δηλωτικὰς «τῆς ἑορτῆς Διὸς τοῦ Γεωργοῦ ἢ προτιμότερον τῆς ἑορτῆς τῶν Μαιμακτηρίων». Ἀλλ' ἐν πρώτοις *δύο* μορφαὶ πρὸς δήλωσιν *μιᾶς* ἑορτῆς *ἑνὸς* θεοῦ θὰ ἦτο πολὺ διὰ μνημείον ἐν ᾧ ἐλλείψει χώρου θὰ παρελήφθη τὸ μέγα πλῆθος τῶν μεγάλων ἀττικῶν ἑορτῶν, οἷαι π. χ. αἱ ἀπολλωνιακῆς φύσεως ὧν οὐδ' ὁ Robert ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ ἴχνος τι ἐν τῷ συμπλέγματι ἡμῶν. Δεύτερον, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω πῶς αἱ μορφαὶ τοῦ *ἀροτριῶντος* καὶ *σπορέως* θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπενθυμίσωσιν ἑορτὰς τοῦ Διὸς καὶ δὴ τὰ Μαιμακτήρια τὰ φέροντα τὸ ὄνομα αὐτῶν οὐχὶ ἐκ τῆς ἀροτριάσεως ἢ σπορᾶς ἀλλ' ἐκ Διὸς τοῦ Μαιμάκτου «*μαιμάκτης δ' ἐστὶν ὁ ἐνθουσιώδης καὶ ταρακτικὸς, ὡς φησι Λυσιμαχίδης ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις μηνῶν. Ἀρχὴν δὲ λαμβάνοντος τοῦ χειμῶνος ἐν τούτῳ τῷ μηνὶ ὁ ἀὴρ ταράττεται καὶ μεταβολὴν ἴσχει*» (Ἁρποκρατ. ἐν λ.). Ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν σφοδρότητα ταύτην τῶν ἐν τῷ μηνὶ τούτῳ ἀρχομένων ἀνατρεπτικῶν ἀνέμων σαφέστατα δηλοῖ ἐν τῷ ἡμερολογίῳ ἡμῶν ἡ μόλις κατὰ τοῦ ἀνέμου τούτου δυναμένη νὰ βάδίζῃ μορφὴ τοῦ Χειμῶνος (ἀριθ. 6), ἐνῷ πᾶς τις, καὶ σήμερον ἔτι, βλέπων ἐν οἱῳδήποτε εἰκονογεγραμμένῳ καλενδαρίῳ τὰς μορφὰς τοῦ ἀροτριῶντος καὶ τοῦ σπορέως θὰ εἴπῃ ἀμέσως ὅτι πρόκειται περὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν *καιρῶν* πρὸς ἀροτρίασιν καὶ σποράν. Ἄλλως δὲ καὶ μέχρι τοῦ

1 Robert ἔ. ἀ. σ. 517: «Welchen einzelnen Zug der Künstler oder auch der Besteller zur Charakteristik der darzustellenden Feste herausgreifen wollte, war teils seinem Takt, man kann auch sagen seiner ***Willkür,*** anheimgegeben, teils wurde es durch die Anschauung seiner Zeit bestimmt. Es braucht das nicht immer derselbe Zug zu sein, der für den modernen Antiquar der wichtigste und interessanteste ist. Auch stand es dem Künstler frei und war sogar durch die Rücksicht auf die Abwechslung bis zu einem gewissen Grad geboten, bald den Gott, dem das Fest galt, bald eine Ceremonie der Feier, bald die Legende, bald den äussern Anlass des Festes darzustellen.

2 Περὶ τῆς ὁμοίας παραστάσεως αὐτοῦ ἴδε Σβορώνου, «Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μουσεῖον» σελ. 408, εἰκ. 207.

νῦν ὁ τοῦ *Σποριᾶ* καλουμένου Μεταγειτνιῶνος (Νοεμβρίου) μηνὸς τούτου χαρακτηριστικὸς Ἅγιος Φίλιππος (14 Νοεμβρίου), ἐξ οὗ καὶ «Ἀϊφιλιππιάτης» καλεῖται ὁ μήν, εἰκονίζεται ὑπὸ τῆς περὶ αὐτοῦ λαϊκῆς παραδόσεως ὡς *γεωργὸς κάμνων χωράφι ὅλη τὴν ἡμέρα μὲ τὰ βόδια του*»[1].

Ἐν τέλει παρατηρῶ ὅτι *καιροὺς* τοῦ ἀρότου καὶ σπόρου καλέσας τὰς μορφὰς ταύτας δὲν εἰκοτολογῶ ὡς ὁ προσφιλής μου διδάσκαλος Robert, ἀλλὰ βασίζομαι ἀσφαλέστατα ἐπὶ ἀρχαίων μαρτυριῶν ρητῶς καὶ σαφέστατα περιγραφουσῶν τὰς ἐν λόγῳ παραστάσεις ὡς *προσωποποιήσεις καιρῶν*. Οὕτω π. Χ. Εὐστάθιος ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ τὰ καθ' *Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν* ἐρωτικῷ δράματι περιγράφων τὰς ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Σωσθένους γραπτὰς εἰκόνας δώδεκα ἀνδρῶν, οὓς κατὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν γενικὴν ἐπεξηγηματικὴν ἐπιγραφὴν «*ἀνδρῶν τὸν χρόνον (δηλ. τὸ ἔτος) βλέπεις ὅλον*» λέγει τὰ ἑξῆς προσαρμοζόμενα ὡς πιστὴ περιγραφὴ εἰς τὸν Ἄροτον ἡμῶν: «*Μετὰ δὲ ταῦτα ζεῦγος βοῶν ἄροτρον φέρον ἐγέγραπτο καί τις ἀροτρεύς, ᾧ φαῦλα μὲν ὁ τεχνίτης ὑπέρραψε πέδιλα, φαῦλα δὲ καὶ τἄλλα τὰ περὶ τὸ σῶμα κατεζωγράφισε, φαῦλον τὸν χιτῶνα καὶ ὅλον διερρωγότα (καὶ τοῦτο γὰρ ἐτεχνουργήθη τοῖς χρώμασι), φαῦλον δὲ τὸ τῆς κεφαλῆς περικάλυμμα, ἐξ ἐρίου τάχα ξυμπιληθέν. Μέλαν οὐ κατ' Αἰθίοπα κατεχρώσθη τὸ πρόσωπον, ἀλλ' οἷον ἥλιος μεταχρώννυσι. Ἡ θριξ ὀλίγη πρὸς τὸ μετάφρενον—τὴν γὰρ πᾶσαν τὸ τῆς κεφαλῆς ἐπεκάλυπτε κάλυμμα—πώγων καθείμενος καὶ ὅλος βαθύς. Ἡ δεξιὰ τῶν χειρῶν ὅλη κατέχει καὶ πρὸς τὴν γῆν ἐμβάλλει τὸ ἄροτρον, ἡ δὲ λαιὰ βουπλῆγα φέρει*». Περαιτέρω δέ, ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν μορφῶν, γράφει ὁ Εὐστάθιος περὶ τῆς μορφῆς αὐτῆς τὰ ἑξῆς: «*Ὁρᾷς τὸν γήπονον ἐπ' ἄροτρον;* **Οὗτος ἐστὶν ὁ καιρός, ὃν καί τις σοφὸς ἐκ τῶν Πληϊάδων ὡς ἄροτον ἠκριβώσατο**». Πόσον δὲ περίφημος καὶ στερεότυπος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο ὁ τύπος οὗτος τοῦ καιροῦ τοῦ ἀρότου, ἀποδεικνύουσι πλὴν ἄλλων νομίσματα ἑλληνικὰ Ἀλεξανδρινὰ τῆς σειρᾶς τῶν καλενδαρικῶν φέροντα τύπον τοῦ καιροῦ τοῦ ἀρότου *μέχρι τῶν ἐλαχίστων* ἀντιγράφοντα τὸ αὐτὸ πρωτότυπον ὅπερ καὶ ὁ Ἄροτος τοῦ μνημείου ἡμῶν καὶ ὁ καιρὸς τοῦ Ἀρότου τῶν γραφῶν τοῦ Εὐσταθίου[2].

Ἐπίσης ὁ αὐτὸς Εὐστάθιος περιγράφων τὴν ἀμέσως τῷ Ἀρότῳ, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ζωφόρου ἡμῶν, ἑπομένην μορφὴν προσωποποιήσεως χρόνου γράφει τὰ ἑξῆς, ἐπίσης πιστοτάτην περιγραφὴν τοῦ Σπόρου καιροῦ ἡμῶν ἀποτελοῦντα: «*Ὁ μετ' αὐτὸν κατ' αὐτὸν τὸ σχῆμα, τὸν χιτῶνα, τὸ πέδιλον καὶ τὸ τῆς κεφαλῆς περικάλυμμα καὶ ὅσα περὶ τὸ σῶμα . . . Τῆς μὲν τῶν χειρῶν λαιᾶς ἐξηῶται κανοῦν· ἡ δ' αὖ ἑτέρα τὸν ἐν τονίῳ σῖτον ἐξῆγε καὶ περὶ τὴν γῆν κατεσκόρπιζεν*». Ἕπεται δὲ κατωτέρω ἡ ἐξήγησις τῆς μορφῆς ὑπὸ τοῦ Εὐ-

1 Γ. Δροσίνη, «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» 1922 σελ. 50.
2 Εἰκόνα ἴδε ἐν τῇ ἐμῇ πρώτῃ μελέτῃ σελ. 49.

σταθίου: «**Ὁ σκορπίζων τὸν σῖτον σπορεὺς ἐστὶ καὶ τὸν τοῦ σπόρου καιρὸν καθυπεμφαίνει τῷ ζωγραφήματι**».

Οὐδεμία ἄρα δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, διὰ πάντα μὴ ὑπὸ ἀρχαιοτέρων ἐσφαλμένων ἑορτολογικῶν ἐξηγήσεων προκατειλημμένον μελετητήν, ὅτι ὀρθῶς ***καιροὺς*** τοῦ Ἀρότου καὶ Σπόρου ἐκάλεσα τὰς μορφὰς ταύτας, κατ' ἀκολουθίαν δ' ὅτι πᾶσαι αἱ μεταξὺ των προσωποποιήσεις ἑνὸς ἑκάστου τῶν μηνῶν καὶ τῶν ζῳδίων αὐτῶν παρεμβαλλόμεναι μορφαὶ δέον κατ' ἀνάγκην νὰ ἑρμηνευθῶσιν ὁμοίως ὡς προσωποποιήσεις ***καιρῶν*** καιροσκοπίου καὶ οὐχὶ ὡς μορφῶν ἑορτῶν λειτουργικοῦ ἡμερολογίου.

Τὰ διὰ μίαν ἑκάστην αὐτῶν ἀνάλογα ἐπιχειρήματά μου θὰ ἦτο μακρὸν ὅσον καὶ περιττὸν νὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα ἐκ τῶν δύο προγενεστέρων μελετῶν μου, ἂν καὶ ἠδυνάμην νὰ προσθέσω νῦν πλείονα καὶ χαρακτηριστικώτερα καὶ ὁριστικώτερα τεκμήρια περί τινων ἐξ αὐτῶν.

Βεβαίως τὸν σοφὸν Robert ἐκράτησαν ἐν τῇ ἑορτολογικῇ πλάνῃ τῶν ἀρχαιοτέρων ἑρμηνευτῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ, τέσσαρες μορφαὶ σαφῶς ἐκ πρώτης ὄψεως φαινόμεναι ὡς εἰς ἑορτολόγιον ἀναφερόμεναι. Εἶναι δὲ αὗται αἱ δύο μόναι εἰκόνες θεῶν ἐν τῷ μνημείῳ ἡμῶν εἰκονιζόμεναι, ἤτοι Ἀρτέμιδος τῆς Κυνηγέτιδος ἢ Δικτύννης τοῦ μηνὸς Μουνιχιῶνος (ἀρι0. 30) καὶ ἡ τοῦ ἐν τῷ μηνὶ Μεταγειτνιῶνι Ἡρακλέους (ἀρι0. 45). Παρατηρῶ ὅμως ὅτι, ἂν ἡ ἑορτολογικὴ αὕτη θεωρία ἦτο ὀρθή ἔδει νὰ εἴχομεν πλῆθος θεῶν καὶ οὐχὶ κατ' ἐξαίρεσιν δύο μόνων μεταξὺ τῶν 49 μορφῶν τοῦ μνημείου ἡμῶν. Ἐξ ἄλλου δὲ γνωρίζομεν ὅτι μέχρι τοῦδε ὁ πιστὸς θεματοφύλαξ τῶν πατρίων ἀντιλήψεων λαός μας συχνὰ ὡς καὶ ἄλλοι λαοὶ τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων αὐτοῦ χρησιμοποιεῖ πρὸς δήλωσιν τῶν κατ' ἐξοχὴν ***καιρῶν*** τοῦ ἔτους. Οὕτω π. χ. ὁ Ἅγιος Γεώργιος (23 Ἀπριλίου) εἶναι ὁ ***καιρὸς*** πρὸς ἔξοδον τῶν ποιμνίων ἐκ τῶν χειμαδίων καὶ ἄνοδον αὐτῶν εἰς τὰς βοσκὰς τῶν ὀρέων, ταναπαλιν δὲ ὁ Ἅγιος Δημήτριος (26 Ὀκτωβρίου). Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς (7 Ἰανουαρίου) τῆς παραμονῆς τῶν ***Φώτων*** καὶ καθαγιάσεως τῆς Θαλάσσης διὰ τῆς καταδύσεως ἐν αὐτῇ τοῦ σταυροῦ (6 Ἰανουαρίου) εἶναι διὰ τοὺς ναυτικοὺς ἡμῶν ὁ ***καιρὸς*** τῆς καθελκύσεως τῶν πλοίων εἰς τὴν Θάλασσαν καὶ ἐνάρξεως τῶν μέχρι τοῦ προσεχοῦς χειμῶνος Θαλασσίων πλόων διὰ τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἐκ τῶν χειμερινῶν λιμένων. Ἐνίοτε μάλιστα μέχρι τοῦ νῦν διεφύλαξεν ὁ λαὸς ἡμῶν αὐτὰς τὰς εἰκόνας τῶν ἀρχαίων ***καιρῶν*** ἐφαρμόσας αὐτὰς εἰς ἅγιον τινα τοῦ αὐτοῦ μηνός. Οὕτω π. χ. εἴδομεν ἤδη ὅτι ὁ Ἅγιος Φίλιππος περιγράφεται ὡς ἀροτριῶν χωρικὸς ἀπαραλλάκτως πρὸς τὸν ἀρχαῖον καιρὸν τοῦ Ἀρότου τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐν ᾧ ἀνήκει ἐν τῷ μνημείῳ ἡμῶν.

Κατὰ ταῦτα ἡ τὴν Ἔλαφον ἀπὸ τῶν κεράτων συλλαμβάνουσα Ἄρτεμις Κυνηγέτις Ἀγροτέρα ἢ Λίκτυννα τοῦ μνημείου ἡμῶν δὲν δύναται νὰ δηλοῖ τὰς πολλὰς ἀττικὰς ἑορτὰς τῆς θεᾶς ταύτης ἐν τῷ μηνὶ Ἐλαφηβολιῶνι, ἀλλ' ὡς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς δηλοῖ (ἐλαφη-

βολία=ἄγρα ἐλάφων) τὸν κατ' ἐξοχὴν καιρόν, πρὸς ἄγραν ζῴων, ἧς ὡς καὶ τῆς ἁλιείας τῆς ὑπὸ τῆς αὐτῆς Ἀρτέμιδος (Δικτύννης) ἀντιπροσωπευομένης, καταλληλότατος πρὸς ἔναρξιν καιρὸς ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ μὴν οὗτος τοῦ Ἐλαφηβολιῶνος ἐξ οὗ καὶ τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἱερῶν τῆς Ἀρτέμιδος ἐκαλεῖτο ***ἱερὸν κυνηγέσιον***. Ἄλλως δὲ πᾶσαι αἱ ἐν τῷ μηνὶ τούτῳ Ἀρτεμισιακαὶ ἑορταὶ (Δελφίνια, Μουνίχια καὶ Βραυρώνια) ἦσαν ἀρχικῶς, ὡς ἐκ πλείστων ἐνδείξεων φαίνεται, καιρικαὶ ἐτήσιοι ἑορταὶ τῶν κυνηγῶν καὶ ἁλιέων[1]. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἐν τῷ πρώτῳ μηνὶ τῆς Ὁπώρας, ἀμέσως μετὰ τὴν μορφὴν ταύτης καὶ τοῦ πρώτου αὐτῆς μηνός, ἱστάμενον Ἡρακλέα (ἀριθ. 45) ὃν ὁ Robert εὐεώρησεν ὡς ἀσφαλῆ δήλωσιν τῆς ἀττικῆς ἑορτῆς τῶν ***Ἡρακλείων***, παρατηρῶ πρῶτον μὲν ὅτι ἡ ἀγνώστου χρόνου ἑορτὴ αὕτη τίθεται ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἐν τῷ μηνὶ τούτῳ Μεταγειτνιῶνι ἐπὶ τῇ βάσει μόνης τῆς μαρτυρίας τοῦ ἀναγλύφου ἡμῶν (Mommsen Feste σελ. 160), ἐνῷ ἡ ἑρμηνεία ἡμῶν ὡς ***καιροῦ τῆς ὡριμάνσεως καὶ συγκομιδῆς τῶν ὀπωρῶν*** ἀναχωρήσασα ἐκ τοῦ μύθου καθ' ὃν ὁ Ἡρακλῆς εἶναι ὁ δρέψας τὰ χρυσᾶ μῆλα τῶν Ἑσπεριδῶν ὡρῶν, στηρίζεται πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἀμέσως μετὰ τὴν ὥραν τῆς Ὁπώρας δεύτερον δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν, καθ' ἃς ὁ μέτοικος Ἡρακλῆς τοῦ ὡς καὶ νῦν Ἀθηναϊκοῦ μηνὸς τῶν μετοικεσίων ***Μεταγειτνιῶνος*** (Αὔγουστος-Σεπτέμβριος) ἐλατρεύετο ἐν τῇ Μελίτῃ τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸ ἐπίθετον ***Μήλων «διὰ τὸ μὴ ἱερεῖα θύειν αὐτῷ τοὺς Μιλιτεῖς ἀλλὰ τὸν καρπὸν μῆλα»*** (Ἡσυχ. ἐνλ. Μήλων κλπ.)

Αἱ δύο ἄλλαι πλανήσασαι τὸν σεβαστὸν Robert μορφαὶ τοῦ ἡμερολογίου ἡμῶν εἶναι αἱ τοῦ Βουτύπου (ἀριθ. 36) τοῦ διὰ πελέκεως πλήσσοντος τὸ μέτωπον βοὸς καὶ ἡ τῆς ἐπὶ τροχῶν συρομένης ἱερᾶς τριήρεως τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων (ἀριθ. 40), ἃς πάντες εὐεώρησαν εὐλόγως ὡς δηλωτικὰς τῶν ἑορτῶν τῶν μεγάλων καὶ παλαιῶν ἑορτῶν τῶν Βουφονίων καὶ Παναθηναίων, γενικεύσαντες ἕνεκα ἀκριβῶς αὐτῶν τὴν ἑορτολογικὴν θεωρίαν καὶ ἐπὶ πάσης τῆς ζῳφόρου ἡμῶν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν ὅτι αἱ δύο αὗται ***μοναδικαὶ*** ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἰκόνες, ὡρισμένους λαμπρούς ***καιρούς***, ὡς ἡ Ἀνάστασις ἡμῶν, ἀνακαλοῦσαι εἰς τὴν μνήμην τοῦ θεατοῦ, ἠδύναντο κάλλιστα νὰ χρησιμοποιηθῶσι καὶ πρὸς δήλωσιν ***καιρῶν***, συμφώνως τῷ ὅλῳ συστήματι τοῦ ἡμερολογίου ἡμῶν καὶ οὐχὶ κατ' ἐξαίρεσιν, πρὸς δήλωσιν ἑορτῶν, ἂν καὶ τοιαύτη τις ἐξαίρεσις, προκειμένου περὶ τῶν δύο μεγαλυτέρων καὶ παλαιοτέρων πασῶν τῶν Ἀθηναϊκῶν ἑορτῶν, οὐδόλως θὰ προσέκρουεν εἰς τὴν θεωρίαν ἡμῶν, ὡς δι' αὐτῶν, ὡς καὶ πάσης ἄλλης μεγάλης ἑορτῆς δυναμένου νὰ δηλωθῇ εἰς τὸν θεατὴν ***Χρόνου*** καὶ οὐχὶ ***ἑορτῆς***. Ἄλλως δὲ γνωρίζομεν ὅτι ὁ μὲν Βουτύπος ὁ δι' αἱφνιδίου πλήγματος ἐπὶ τοῦ μετώπου φονεύων τὸν βοῦν εἶναι σαφέστατον σύμβολον τοῦ καιροῦ τοῦ ***ὑπερβολικοῦ καύ-***

1 Τὰς περὶ τούτων πάντων μαρτυρίας ἴδε ἐν τῇ πρώτῃ μελέτῃ μου.

σωνος τοῦ μηνὸς Σκιροφοριῶνος ἐνῷ εἰκονίζεται (Ἰούνιος -Ἰούλιος), ὅτε ἡ ἡλίασις ὡς πέλεκυς τις πλήσσων τὰ μέτωπα φονεύει αἰφνιδίως τοὺς ἀνθρώπους, ἡ δὲ ἱερὰ παναθηναϊκὴ τριήρης, ἀναφερομένη εἰς τὴν πολυήμερον γενικὴν καὶ κατ' ἐξοχὴν μεγάλην λαμπρὰν καὶ ἱερὰν πανήγυριν Παναθήναια ἣν δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν πρὸς τὸν καιρὸν τῆς τελετῆς τῆς ***Λαμπρᾶς*** ἡμῶν, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἐκλεχθῇ ὑπὸ οἱουδήποτε ἀστρονόμου ὡς σύμβολον τοῦ διὰ τὴν Ἀττικὴν κατ' ἐξοχὴν ***ἱεροῦ καιροῦ*** καὶ τελετῆς ὅλου τοῦ ἔτους. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης ἄλλης εἰκόνος τελετῆς ἢ θεότητος ἐφ' ὅλου τοῦ ἡμερολογίου ἡμῶν ἀναγκάζει ἡμᾶς ἵνα καὶ τὰς τέσσαρας μορφὰς ταύτας θεωρήσωμεν ὡς δηλωτικὰς ***καιρῶν*** καὶ οὐχὶ ἑορτῶν.

Εἰς τὴν καθ' ἕκαστον ***ὀνομασίαν*** τῶν πολυαρίθμων ὑπολειπομένων ***καιρῶν*** δυνατὸν νὰ ἐσφάλην ἐλλείψει ἐπαρκῶν πηγῶν, ἢ ἐπαρκοῦς μελέτης πρὸς ἀνεύρεσιν αὐτῶν. Ὁμολογῶ μάλιστα ἐνταῦθα εὐχαρίστως ὅτι ὁ σοφὸς Robert ἐν τῇ εὐμενεστάτῃ ἄλλως κριτικῇ του, κατέδειξε τοῦτο ὅσον ἀφορᾷ τὰ ὀνόματα πέντε τῶν καιρῶν οὓς ἐκάλεσα Γυμναστικὴν (12), Ἀκμὴν Κύπριδος (17), Μουσικὴν (21), Σπονδὴν (26) καὶ Τελετὴν (39). Ἡ πλάνη μου δ' αὕτη ὡς πρὸς τὸ ***ὄνομα*** — οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν ὡς ***καιρῶν*** ἥτις παραμένει ἀναγκαίως ὀρθὴ — προῆλθεν ἐκ τοῦ ἑξῆς:

Ἐν τῷ Λατίνῳ μυθογράφῳ Ὑγίνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ Horarum nomina[1], ὑπάρχει ἐφθαρμένον τι χωρίον ἐν ᾧ μετὰ κατάλογον τὸ πλεῖστον ἀττικῶν ὀνομάτων ἐννέα Ὡρῶν (Λοξῶ, Καρπώ, Θαλλὼ κλπ.) ἀναφέρεται ὅτι ἄλλοι συγγραφεῖς παραδίδουσι ὡς δέκα (decem) τὰ ὀνόματα τῶν Ὡρῶν ὡς δὴ Auge, Anatole, Musia, Gymnasia, Nymphes, Messembria, Sponde, Elete, Acteethecypris, Dysis, ἅτινα ὁ Bursian (Hygin. geneal. Turia 1868 σελ. 9) διώρθωσε διὴρεσε καὶ μετέγραψεν ὡς ἑξῆς:

Auge	Musice	Νύμφης
Anatole	Gymnastice	Ἀκμὴ τῆς Κύπριδος
Messembria	Sponde	
Dysis	(T)elete	

Ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου τῶν ἀθροισμάτων τούτων παρέλαβον τὰ πέντε ὀνόματα ὅτε ἀνεζήτουν τὰ κατάλληλα ὀνόματα καιρικῶν ὡρῶν διά τινας τῶν ἀνωνύμων μέχρις ἐκείνου μορφῶν τῶν κατ' ἐξοχὴν ***καιρῶν*** τοῦ ἡμερολογίου ἡμῶν. Ἀλλ' ὁ σοφὸς Robert μελετῶν καὶ κρίνων τὴν ἐργασίαν μου ἀπεφάνθη ὀρθῶς ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Bursian κατάταξις καὶ συμπλήρωσις τοῦ καταλόγου τῶν Ὡρῶν τοῦ Ὑγίνου, ἡ πράγματι ἐννέα ἀντὶ τῶν decem ὡρῶν τοῦ κειμένου παρουσιάζουσα, δὲν δύναται νὰ εἶναι ὀρθή. Παρετήρησε δηλαδὴ ὅτι ὁ κατάλογος οὗτος ἄρχεται διὰ τῆς Λύγης καὶ Ἀνατολῆς, ἔχει τὴν Μεσημβρίαν ἐν τῷ μέσῳ καὶ περατοῦται διὰ τῆς Λύσεως, ἐξ οὗ ἀσφα-

1 Hygini Fabulae ed. Maur. Schmidt, Jena 1872 σελ. 36.

λῶς ἐξάγεται ὅτι πρόκειται περὶ προσωποποιήσεων τῶν *ὡρῶν τῆς ἡμέρας* καὶ οὐχὶ ἐκείνων τοῦ ἔτους, καὶ δὴ ὡρῶν ὧν τινὲς μὲν θὰ ἔλαβον τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ ἡλίου τινὲς δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ἡμερησίων ἀσχολιῶν. Ἐπικαλεσθεὶς δὲ πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ κειμένου τοῦ Ὑγίνου τὴν συνεργασίαν τῶν διασήμων δύο εἰδικῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ, Blass καὶ Wissowa, διώρθωσεν αὐτὸ ὡς ἑξῆς: Ἐν πρώτοις ὁ Blass παρετήρησεν ὅτι γραπτέον duodecem (δώδεκα) ἀντὶ τοῦ decem (δέκα) ἐν τῷ ἐφθαρμένῳ κειμένῳ τοῦ Ὑγίνου, ὄχι μόνον ἕνεκα τοῦ πραγματικοῦ λόγου τῆς ὑπάρξεως *δώδεκα* καὶ οὐχὶ *δέκα* ὡρῶν τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ διότι ἐν τῷ κειμένῳ μεταξὺ τοῦ elete καὶ Dysis κεῖνται ἀσφαλῶς πλείονα τοῦ ἑνὸς ὀνόματα ἐν τοῖς γράμμασι acte ethecypris. Ἐπανώρθωσαν δ' οὕτω οἱ συνεργασθέντες τρεῖς σοφοὶ τὸ κείμενον ὡς ἑξῆς: (1) Auge, (2) Anatole, (3) Musice, (4) Gymnastice, (5) Nymphe (= λουτρὸν ἐκ τοῦ *νύμφη* ὕδωρ, lat. lymphe), (6) Mesembria, (7) Sponde, (8) Melete, (9) Acte (= γεῦμα ἐκ τοῦ *Δημήτερος ἀκτή* = σῖτος, ἄλευρον, τροφή), (10) Methe, (11) Cypris, (12) Dysis. Τὸ *Μελέτη* εὗρον συγχρόνως οἱ Blass καὶ Robert, τὸ Methe ὁ Wissowa καὶ τὴν σημασίαν τοῦ Acte = ἀκτή = γεῦμα ὁ Blass. Οὐδεμία ἄρα δύναται νὰ ὑπάρξῃ νῦν ἀμφιβολία ὅτι τὰ δώδεκα ταῦτα ὀνόματα δηλοῦσι τὰς δώδεκα ἡλιακὰς ὥρας τῆς ἡμέρας, οὐδεμίαν οὕτω δυνάμενα νὰ ἔχωσι σχέσιν πρὸς τοὺς *καιροὺς* τοῦ ἀττικοῦ ἡμερολογίου ἡμῶν, ὧν ἐζήτουν τὰ ὀνόματα.

Τινὰ τῶν ἀληθῶν ὀνομάτων τῶν ἀντιστοίχων μορφῶν τῶν ἐν λόγῳ πέντε ἀνωνύμων καιρῶν εὗρον ἔκτοτε, ἀλλ' ὁ ἐνταῦθα παραχωρηθεὶς μοι χῶρος δὲν ἐπαρκεῖ ἵνα ἐκταθῶ ἐπ' αὐτῶν. Ἐπιφυλάσσομαι ὅμως νὰ τὸ πράξω ἐν τῷ προσεχεῖ τόμῳ ΚΛ' τῆς ἐμῆς *Διεθνοῦς Ἐφημερίδος τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας*, ἀφίνων ἐν τῷ μεταξὺ αὐτὰ ἐν τῷ πίνακί μου ὡς ἔχουσι σὺν τῇ προσθήκῃ μόνον ἐρωτηματικοῦ σημείου, ἐκτὸς τῆς *Τελετῆς* (ἀντὶ Μελέτης) ἧς τὴν ὕπαρξιν ὡς προσωποποιήσεως καιροῦ ἐβεβαίωσα ἤδη ἐν τῇ πρώτῃ μελέτῃ μου δι' ἄλλων μνημείων.

Ἐντεῦθα ἐπιτραπήτω μοι εἰς συμπλήρωσιν τῶν περὶ τῆς κριτικῆς τοῦ σοφοῦ Robert παρατηρήσεών μου νὰ ἀναφέρω τρεῖς ἄλλας μικροτέρας ἀλλ' οὐσιώδεις πλάνας τοῦ αὐτοῦ σοφοῦ.

Πρῶτον, τὸν ἐν τῷ μηνὶ Ἐλαφηβολιῶνι ἄνδρα τὸν ἀπὸ τῶν κεράτων ἄγοντα πρὸς θυσίαν τράγον (27) ὃν ἐκάλεσα Τραγῳδόν, καιρὸν ἤτοι τῶν ἀκριβῶς ἐν τῷ μηνὶ τούτῳ διδασκομένων κατὰ τὰ ἐν ἄστει Διονύσια τραγῳδιῶν, τῶν ὡς γνωστὸν γεννηθεισῶν ἐκ τῆς παναρχαίας ἐπὶ τράγῳ σπονδῆς καὶ θυσίας, ὁ Robert αὐθαιρέτως τὴν παράδοσιν ἀναμιγνύων καλεῖ Ἰκάριον. Διέφυγεν ὅμως αὐτῷ, ὡς καὶ ἐμοί ὅ,τι ἡ γραφὶς τοῦ Gillieron πιστῶς ἀπέδωκε, δηλαδὴ ἡ *τραγικὴ προσωπὶς* ἣν φέρει ὁ ὡς ἠθοποιὸς εἰκονιζόμενος καιρὸς οὗτος.

Δεύτερον, τὸ ζῷον οὗ ἐπιβαίνει ὁ παῖς Γάμος (16) καιροῦ τοῦ Γαμηλιῶνος μηνός, ἐκάλεσα μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν ἑρμηνευτῶν,

Κριόν, τὸ ὀχητικώτατον τῶν ζῴων, οὐχὶ δὲ τράγον καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς μόνον τὸν ἐπιπόλαιον γερμανὸν σοφὸν Thiele — καθ' οὗ ἀκριβῶς ἐστρέφετο πᾶσα ἡ πολεμική μου ἐκείνη ἐξ ἧς ἀκριβῶς προῆλθεν ἡ πρώτη μελέτη μου.—'Ο Robert ὅμως καίτοι δεχθεὶς τὸ ἐν πᾶσι ὀρθὸν καὶ δίκαιον τῆς σφοδρᾶς ἐκείνης ἐπιθέσεώς μου κατὰ τοῦ Thiele, δικαιοῖ ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ τὸν Thiele, τράγον καὶ αὐτὸς ἀντὶ κριοῦ διακρίνων! 'Αλλ' ὁ βλέπων νῦν τὴν καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Robert ὡς ἀριστουργηματικὴν τὴν ἀκρίβειαν ἐξυμνηθεῖσαν εἰκόνα τοῦ μνημείου ἡμῶν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου E. Gillieron, διακρίνει ἀμέσως καὶ σαφέστατα ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ζῷον ἔχει τὴν οὐρὰν οὐχὶ ὡς τὴν τοῦ τράγου ἀναιδῶς ὡς θρασὺν μύστακα σπαθοφόρου πρὸς τ' ἄνω ὑψουμένην, ἀλλ' ὡς βαθὺν πώγωνα σοφοῦ κατερχομένην, οἷα καὶ πράγματι εἶναι ἡ οὐρὰ τοῦ κριοῦ.

Τρίτον, τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἡμερολογίου ἡμῶν ὥραν τοῦ παιδίου ὅπερ ἐκάλεσα Μετόπωρον ἢ Φθινόπωρον, δὲν δέχεται ὡς τοιαύτην ὁ Robert, ἀλλ' ὡς εἰκόνα δηλοῦσαν ἕνα τῶν τὴν περίφημον ***εἰρεσιώνην*** περιφερόντων ἀθηναίων παίδων, ὡς ἤδη ἀπὸ τοῦ 1863 εἶχεν ἑρμηνεύσει τὴν μορφὴν ταύτην ὁ Böttticher. Τὰ πρὸς τοῦτο ἐπιχειρήματα τοῦ Robert εἶναι τὰ ἑξῆς: Φρονεῖ πρῶτον ὅτι μοὶ διέφυγε τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ λοιπαὶ ὑπ' ἐμοῦ ὀρθῶς ἀναγνωρισθεῖσαι ὧραι τοῦ ἔτους (Χειμών, [Ἔαρ], Θέριτος, καὶ Ὀπώρα) δὲν ***ἕπονται*** ἀμέσως, ὡς τὸ Μετόπωρόν μου, ἀλλὰ ***προηγοῦνται*** εὐθὺς τῶν μορφῶν δύο ἢ τριῶν μηνῶν οὓς ἀντιπροσωπεύουσι. Παρατηρῶ ὅμως ὅτι ἡ ἐξαίρεσις αὕτη ὡς πρὸς τὸ Μετόπωρον προῆλθεν ἀναγκαίως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μόνον ἡ ὥρα αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ***ἑνὸς*** καὶ μόνου μηνός, ἑπομένως ***ἐννυπάρχει*** ἐν αὐτῷ καὶ μόνῳ, δυναμένη κατ' ἀκολουθίαν νὰ τεθῇ κάλλιστα ἀμέσως τόσον πρὸ ὅσον καὶ μετὰ τὴν εἰκόνα τοῦ μηνὸς αὐτῆς, δι' οὗ τῆς μορφῆς ἦτο ἄλλως καὶ λογικώτερον νὰ ἄρχωνται οἱ δώδεκα μῆνες τῆς ὅλης εἰκόνος.

Περαιτέρω πολεμῶν ἐγὼ τὴν γνώμην τοῦ Böttticher ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ φέροντος τὴν ***εἰρεσιώνην*** παιδίου παρετήρησα ἐν τῇ πρώτῃ μελέτῃ μου ὅτι: «α') ἡ περιφορὰ τῆς εἰρεσιώνης δὲν ἦτο τι » ἰδιάζον τῷ Πυανοψιῶνι μηνὶ ἵνα τεθῇ ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς ζῳφόρου, διότι » γνωρίζομεν ὅτι ἐφέρετο καὶ κατὰ τὰ Παναθήναια (μηνὶ Ἑκατομ» βαιῶνι = Αὐγούστῳ, ἐξ οὗ καὶ τὸ «***εἰρεσιώνη σῦκα φέρει***») καὶ ἐν » τοῖς Θαργηλίοις μηνὶ Θαργηλίῳ = Μαΐῳ (ὡς καὶ νῦν ὁ στέφανος » εἰρεσιώνη τῆς ***Πρωτομαγιᾶς*** ἡμῶν). 6') κύριον γνώρισμα τῆς εἰρε» σιώνης—ἥτις ἦτο «***θαλλὸς ἐλαίας ἢ δάφνης***» ἢ «***κλάδος ἀπὸ τῆς*** » ***μορίας (ἱερᾶς) ἐλαίας***», καὶ οὐχὶ κλάδος φοίνικος — ἦτο «***στέμμα*** » ***λευκὸν καὶ φοινικοῦν***», ὅπερ «***ἀνήρτητο τοῦ θαλλοῦ***», ἢ ἄλλως » ***ἔρια καὶ ταινίαι ὑφασμάτων λινῶν*** (Mommsen, Feste σελ. 57, 144, » 194[5], 379 κἑξ., 481). 'Αλλ' ***οὐδὲν*** τοιοῦτον στέμμα φέρει ὁ κλάδος » τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 παιδός. Ἄρα δὲν πρόκειται περὶ εἰρεσιώνης». 'Ο Robert παραδόξως «σχεδὸν σχολαστικὰς» (beinahe pedantische) θεωρῶν τὰς ***πραγματικὰς*** ταύτας παρατηρήσεις μου, οὐδὲν ἄλλο

εὑρίσκει ν' ἀντιτάξῃ κατ' αὐτῶν ἢ, πρῶτον μέν, ὅτι δὲν εὑρίσκομεν τὴν εἰρεσιώνην ἐν τῷ μηνὶ Θαργηλιῶνι, ἔνθα κυρίως καὶ αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ καὶ ὁ νῦν στέφανος τῆς πρωτομαγιᾶς τοποθετοῦσι αὐτὴν—«***ὁ Θεὸς γνωρίζει διὰ τίνα λόγον***», δεύτερον δ' ὅτι ὁ ἁμαρτύρητος διὰ τὴν εἰρεσιώνην κλάδος τοῦ φοίνικος τοῦ παιδὸς ἡμῶν «ἠδύνατο » κάλλιστα ν' ἀντικαταστήσῃ τοὺς κλάδους τῆς ἐλαίας ἢ δάφνης, ὡς » ἐπίσης ἀπολλωνιακῆς φύσεως δένδρου κλάδος».

Βεβαίως ὁ Θεὸς γνωρίζει περισσότερα ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ὁ Ἀπόλλων ἠδύνατο, ἴσως χωρὶς μεγάλους ***καυγάδες***, νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸν ἱερὸν φοίνικα αὐτοῦ εἰς τὸν κλάδον τῆς ἱερᾶς ἐλαίας τῆς Μεγάλης Θεᾶς τῶν Ἐρεχθειδῶν Ἀθηνᾶς· ἀλλ' ἡμεῖς ἁπλοῖ θνητοὶ ἀγνοοῦντες τὰς βουλὰς τῶν θεῶν, ἵνα παραδεχθῶμεν τοιαῦτα τινα οἷα ὑποθέτει ὁ ὡς θνητὸς εἰς πλάνας ὑποκείμενος σοφὸς Robert, ἔχομεν ἀνάγκην πρὸς τοῦτο ἀρχαίων μαρτυριῶν ἀναιρουσῶν τὰς ρητὰς ἐκείνας ἐφ' ὧν ἐστηρίχθημεν, τοιαύτας δὲ ***δὲν προσήγαγεν*** ὁ σοφός μου διδάσκαλος, οὗ ἄλλως ἡ γνώμη ἔχει καὶ τὸ θεμελιῶδες ἐλάττωμα, ὅτι ἂν ἐγίνετο παραδεκτὴ θὰ ἐγκατέλειπεν ὁλόκληρον ὥραν τοῦ ἔτους, τὸ Μετόπωρον, ***καὶ μόνην αὐτὴν ἐν τῷ ἡμερολογίῳ ἡμῶν*** ἄνευ μορφῆς προσωποποιούσης ὡς ἔδει καὶ τὴν ὥραν ταύτην.

Προσθέτω ἐν τέλει ὅτι νεωτέρα ἐξέτασις τοῦ μνημείου ἐδίδαξέ με νῦν σαφῶς ἐκεῖνο, ὅπερ διέκρινε καὶ ἀπέδωκεν ἐν καιρῷ ὁ ἀλάνθαστος ὀφθαλμὸς τοῦ καλλιτέχνου Gillieron, δηλαδὴ ὅτι ἀπὸ τοῦ ὡς φοίνικος ἐκληφθέντος ἀσαφοῦς κλάδου ὃν φέρει τὸ Μετόπωρον ἡμῶν τὸ καὶ ***Φθινόπωρον*** ἢ ***φθινὰς ὥρα καρπῶν ἐτησίων*** ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον, ἤρτηνται πλείονες, (τρεῖς τοὐλάχιστον) καρποὶ ῥοιᾶς (σίδης, ροδιοῦ). Πρόκειται ἄρα περὶ κλάδου οὐχὶ φοίνικος ἀλλὰ ῥοιᾶς, τῆς τόσον καὶ νῦν τὸ Φθινόπωρον χαρακτηριζούσης, ὡς κατὰ τὸν μῆνα ἀκριβῶς αὐτοῦ δρεπομένων μετὰ τῶν κλάδων τῶν καρπῶν αὐτῆς ὑπὸ τῶν χωρικῶν μας καὶ ἀναρτωμένων ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν ὡς **πύανα** πρὸς κατανάλωσιν εἰς τοὺς προσεχεῖς μῆνας καὶ μάλιστα κατὰ τὰς ἱεροπραξίας τῶν γάμων καὶ κολλύβων, κατὰ πανάρχαιον ἔθιμον, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ ὁμηρικοῦ Ὕμνου τοῦ εἰς τὸν γάμον καὶ ἀφάνισιν τῆς Περσεφόνης ἀναφερομένου, ἰσχῦον παρ' ἡμῖν. Ἄλλως δὲ ἡ ἀποθήκευσις αὐτὴ καὶ κατανάλωσις τῶν τῆς φθινάδος ὥρας καρπῶν τοῦ Πυανοψιῶνος μηνὸς ἦτο τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ μηνὸς τούτου οὗ τ' ὄνομα ἀνομολογεῖται ἐκ τοῦ **Πύανον** (πανσπερμία) καὶ **ὄψον** (προσφάγιον).

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ

(Κατ' Αὔγουστον 1922)